

KENNING UM BORGARALEGA ÓHLÝÐNI

J. RAWLS

Skírgreining á borgaralegri óhlýðni

Mig langar nú til að lýsa innihaldi reglunnar um eðlilega skyldu með því að draga upp mynd af kenningunni um borgaralega óhlýðni. Eins og ég hef áður tekið fram, á kenning þessi einungis við í því sérstaka tilfelli þegar um er að ræða þjóðfélag, sem er næstum því réttlátt, sem er vel skipulagt að mestu leyti, en þar sem alvarleg brot á réttlæti eiga sér stað allt að einu. Með því að ég geng út frá því, að ástand, sem er næstum því réttlátt, geti einungis verið fyrir hendi í lýðræðislegu þjóðskipulagi, á kenningin við um hlutverk og sanngirni borgaralegrar óhlýðni við lýðræðisleg yfirvöld, sem hafa komist til valda með lögglegum hætti. Hún á ekki við um annars konar stjórnarhætti, né heldur, nema þá fyrir tilviljun, um aðrar tegundir andmæla eða mótsprynu. Ég ætla ekki að telja þessa tegund mótmæla, auk heldur uppreisn og mótsprynu með valdi, til aðferða til að breyta eða jafnvel kollvarpa óréttlátu og spilltu kerfi. Það rísa engin vandkvæði, þegar slíkt er á ferðinni. Ef allt er leyfilegt, þegar þannig stendur á, er friðsamleg andspyrna vissulega réttlætanleg. Spurningar um borgaralega óhlýðni, eins og ég túlka hana, vakna aðeins í hugum borgara, sem búa í lýðræðislegu ríki, sem er um það bil réttlátt, og viðurkenna og samþykkja lögmæti stjórnskipunarinnar. Vandinn felst í andstæðum skyldum.

Hvenær hættir skyldan til hlýðni við lög, sem sett hafa verið af meirihluta löggjafa (eða við yfirvaldsboð, sem styðjast við slikan meirihluta) að vera bindandi, þegar samtímis er í huga rétturinn til að verja frelsi sitt og skyldan til að berjast gegn óréttlæti? Þetta er spurning um eðli og takmörk meirihlutavaldsins. Spurningin um borgaralega óhlýðni er þess vegna þýðingarmikil prófun á síðferðislegum grundvelli lýðræðisins.

Stjórnskipuleg kenning um borgaralega óhlýðni er í þremur páttum. Hún skírgreinir í fyrsta lagi þessa tegund mótmæla og greinir hana frá öðrum tegundum andspyrnu við lýðræðisleg yfirvöld. Þar má nefna lögmætar mótmælagöngur og lögbrot, sem framin eru til að stofna til prófmála fyrir dómstólum, allt til valdbeitingar og skipulagðrar andspyrnu. Kenningin tilgreinir þann sess, sem borgaraleg óhlýðni skipar í hópi þessara möguleika. Í öðru lagi nefnir hún ástæðurnar fyrir borgaralegri óhlýðni og þær kringumstæður, sem réttlæta hana í (næstum því) réttlátu, lýðræðislegu þjóðskipulagi. Að síðustu ætti kenningin að geta útskýrt útskýrt hlutverk borgaralegrar óhlýðni í stjórnskipunininni og hvers vegna þess konar mótmæli eiga rétt á sér í frjálsu þjóðfélagi.

Áður en lengra er haldið, er rétt að vara ögn við. Við getum ekki búist við of miklu af kenninguunni um borgaralega óhlýðni, jafnvel kenningu, sem við ætti um sérstakar kringumstæður. Nákvæmar reglur, sem þegar í stað mundu leysa raunveruleg tilvik, eru vitaskuld útilokaðar. Á hinn bóginн ætti nothæf kenning að tilgreina það svæði, þar sem unnt er að nálgast spurningarnar um borgaralega

óhlýðni; hún bendir á þau tillit, sem skipta máli, og hjálpar okkur að ætla þeim réttan þunga í þeim tilvikum, sem mikla þýðingu hafa. Ef okkur sýnist við umhugsun, að kenning um þessa hluti hafi opnað augu okkar og skapað samhengi í yfirveguðum dóum okkar, er hún einhvers virði. Kenningin hefur áorkað því, sem hægt er með sanngirni að ætlast til af henni að svo stöddu, sem sé að mjókka bilið milli samvitaðra sannfæringa þeirra, sem samþykkja grundvallarreglur lýðræðislegs þjóðfélags.

Ég byrja á því að skírgreina borgaralega óhlýðni þannig, að hún sé opinber, friðsamlegur, meðvitaður en pólitískur verknaðar, andstæður lögum, og venjulega framin til að breyta lögnum eða stefnu ríkisstjórnar. Með því að hafast að með þessum tiltekna hætti er skírskotað til réttlætiskenndar meirihluta samfélagsins og því lýst yfir, að skoðun manns sé sú, að yfirveguðu máli, að ekki séu virtar reglur um félagslega samvinnu frjálsra og jafnra manna. Til að byrja með verður að gera þann fyrirvara um þessa skírgreiningu, að hún útheimtir ekki, að hinn borgaralega óhlýðni verkanður brjóti sömu lögum, sem verið er að mótmæla. Hún leyfir það, sem sumir hafa kallað óbeina borgaralega óhlýðni, en einnig þá beinu. Þetta verður skírgreiningin að taka með í reikninginn, því að stundum geta verið ríkar ástæður til að brjóta ekki lög eða stefnu, sem talin er óréttlát. Unnt er í þess stað að óhlýðnast umferðarlögum eða lögum, sem banna aðgang að svæðum, til að vekja athygli á mótmælunum. Ef stjórnvöld lögleiða t.d. óljósar reglur um landráð og ströng viðurleg við brotum á þeim, væri ekki við hæfi að gerast landráðamaður til að mótmæla þeim, enda gætu viðurlögum orðið miklu harðari en svo að með

sanngirni væri hægt að ætlast til að viðkomandi þyldi þau. Í öðrum tilvikum er alls ekki hægt að óhlýðast stefnu ríkisstjórnar beinlínis, svo sem þegar um er að ræða utanríkismál eða reglurnar varða aðra landshluta en maður á heima í. Annar fyrirvari er sá, að hinn borgaralega óhlýðni verknaður er raunverulegt lagabrot, a.m.k. í þeirri merkingu, að þeir, sem hann fremja, eru ekki einfaldlega að stofna til prófmáls til stjórnskipulegrar úrlausnar; þeir eru reiðubúnir til að berjast gegn lögnum, jafnvel þótt þau hljóti staðfestingu. Vissulega er það til í dæminu í stjórnskipulegu kerfi, að dómstólarinnir hallist að lokum á sveif með andmælendum og segi lög eða stefnu, sem andmælt hefur verið, brot á stjórnarskrá. Þá skeður það oft, að óvissa verður um, hvort verkanður andmælenda hefur verið ólöglegur eða ekki. En þetta flækir aðeins málið. Þeir sem beita borgaralegri óhlýðni til að andmæla óréttlátum lögum, eru ekki reiðubúnir til að láta af andmælum enda þótt dómstólar verði þeim ósammála, hversu svo ánægðir sem þeir annars hefðu orðið, ef niðurstöðan hefði fallið þeim í vil.

Athygli er vakin á því, að borgaraleg óhlýðni er pólitískur verknaður, ekki aðeins í þeirri merkingu, að honum er beint til þess meirihluta, sem hefur pólitísku völdin hverju sinni, heldur einnig vegna þess að hann stjórnast af og er réttlættur með pólitískum meginreglum, sem sé þeim réttlætissjónarmiðum, sem ráða stjórnskipuninni og samfélagslegum stofnunum almennt. Þegar borgaraleg óhlýðni er réttlætt, eru ekki ákallaðar reglur um persónulegt siðferði eða kenningar trúarbragða, enda þótt þær geti farið saman við og stutt þær kröfur, sem gerðar eru. Ekki þarf

heldur að taka fram, að borgaraleg óhlýðni getur ekki stuðst eingöngu við eigin hagsmuni eða hagsmuni tiltekins hóps. Á hinn böginn er áfrýjað til þeirra sameiginlegum hugmynda um réttlæti, sem hin pólitískra stjórnskipun byggist á. Er gengið út frá því, að í særilega réttlátu, lýðræðislegu stjórnskipulagi, sé fyrir hendi almennum skilningur á réttlæti, sem borgararnir vísa til, þegar þeir skipa pólitískum málum sínum og túlka stjórnarskrána. Þegar grundvallarreglur þessa skilnings eru vísvitandi brotnar í sífelli um langan tíma, sér í lagi þegar um er að ræða brot á grundvallarreglum um frelsi og jafnrétti, er tvennt til, að gefist sé upp eða barist á móti. Þegar minnihlutinn beitir borgaralegri óhlýðni, knýr hann meirhlutann til að íhuga, hvort hann vilji, að afstaða hans sé þannig túlkuð, eða hvort hann vilji viðurkenna lögmætar kröfur minnihlutans út frá almennum rétlætissjónarmiði.

Enn má benda á, að borgaraleg óhlýðni er opinber verknaður. Hann skírskotar ekki aðeins til opinberra meginreglna, heldur er hann gerður opinberlega. Hann er gerður fyrir opnum tjöldum, með tilhlýðilegum tilkynningum; hann er ekki dulinn eða leyndur. Honum má líkja við opinbera ræðu, og þar sem hann er einskonar ávarp, tjáning um djúpa og samvitaða pólitískra sannfæringu, fer hann fram á opinberum vettvangi. M.a. þess vegna er borgaraleg óhlýðni friðsamleg athöfn. Hún reynir að forðast valdbeitingu, einkum gagnvart fólki, ekki af viðbjóði á henni sem slíkri, heldur vegna þess að hún er lokaræða um málssstaðinn. Það samræmist ekki borgaralegri óhlýðni sem ávarpsformi, að beita valdi, sem getur sært og meitt aðra. Enda er það vissulega svo, að öll skerðing á

borgaralegu frelsi annarra er til þess fallin að dylja eðli borgaralegrar óhlýðni athafnarinnar. Þegar ákallið nær stundum ekki tilgangi sínum, er hægt að íhuga mótspryrnu með valdi síðar. Á hinn böginn er borgaraleg óhlýðni hróp um samvitaða og djúpa sannfæringu; þótt hún vari við og ávíti, er hún sjálf ekki hótun.

Borgaraleg óhlýðni er friðsamleg af annarri ástæðu. Hún lætur í ljósi óhlýðni við lög en er þó innan marka trúnaðar við lög, innan við ytri kantinn á lögnum. Lögin eru brotin, en trúnaður við þau er látin í ljósi með opinberri athöfn og friðsamlegu eðli hennar og vilja til að taka lögmætum afleiðingum háttseminnar. Þessi trúnaður við lögin er til þess fallinn að sýna meirihlutanum, að athöfnin sé sannarlega pólítiskt samvituð og einlæg og ætlað að skírskota til réttlætiskenndar almennings. Friðsamlega athöfn fyrir sjónum almennings er trygging fyrir einlægni, því að ekki er auðvelt að sannfæra aðra um, að athafnir manns séu samvitaðar, jafnvel ekki að vera viss um það fyrir sjálfum sér. Vissulega er hægt að ímynda sér réttarkerfi, sem mundi viðurkenna þá varnarástæðu fyrir lagabroti, að sakborningur hafi samvitaða sannfæringu um að lagaregla sé óréttlát. Strangheiðarlegir menn, sem bera fullt traust til hvers annars, gætu látið slíkt kerfi virka. En eins og málum er hártað, yrði slíkt kerfi sennilega valt, jafnvel í skipulagi, sem væri næstum því réttlátt. Við verðum því að greiða visst verð til að sannfæra aðra um, að athafnir okkar hafi að vandlega yfirveguðu ráði nægilegan siðferðilegan grundvöll í pólítiskri sannfæringu samfélagsins.

Borgaraleg óhlýðni hefur verið skírgreind þannig, að hún falli á milli löglegra mótmæla og málshöfðunar til prófmála annars vegar og

samviskuneitunar og ýmissa mynda andspyrnu hins vegar. Í þessum röðum möguleika er hún það form mótmæla, sem er á mörkum trúnaðar við lögin. Ef borgaraleg óhlýðni er skilin þannig, er hún greinilega aðskilin frá valdbeitingu og tálmunum; hún er víðs fjarri skipulagöri andspyrnu með valdi. Sá sem beitir vopnum t.d., er langt um ósáttari við ríkjandi pólitískt skipulag. Hann getur ekki viðurkennt, að það sé næstum því réttlátt eða í námunda við að vera það. Hann telur, að það fari langan veg frá þeim meginreglum, sem það bykist halda í heiðri, og fylgi kolröngum réttlætissjónarmiðum. Enda þótt athafnir hans séu samvitaðar að sínu leyti, skírskotar hann ekki til réttlætiskenndar meirihlutans (eða þeirra, sem fara með raunveruleg pólitísk völd), þar eð hann telur, að réttlætiskennd þeirra sé brengluð eða áhrifalaus. Í stað þess reynir hann með vel skipulögðum hernaði til truflunar og tálmunar, og þess háttar aðgerðum, að ráðast á ríkjandi hugmyndir um réttlæti eða knýja fram breytingar í aðskilega átt. Valdsmaðurinn kann þannig að reyna að komast hjá refsingu, því að hann er ekki reiðubúinn að samþykkja lagaleg viðurlög fyrir lögbrot sín, enda mundi það ekki einungis verða tromp á hendi þeirra afla, sem hann telur ekki unnt að treysta, heldur fela einnig í sér viðurkenningu á lögmæti þeirrar stjórnskipunar, sem hann er andvígur. Að þessu leyti er valdbeitingin ekki innan marka trúnaðar við lögin en gefur til kynna djúpstæðari andspyrnu við löglegt skipulag. Uppbyggingin er í grundvallaratriðum talin svo óréttlát eða svo fjarri sínum eigin yfirlýstu hugsjónum, að nauðsynlegt sé að ryðja brautina fyrir róttækum eða jafnvel byltingarkenndum breytingum. Og þetta á að gera

með því að vekja almenning til vitundar um þær undirstöðu endurbætur, sem gera þarf. Nú er það svo, að við vissar kringumstæður á valdbeiting og annars konar andspyrna vissulega fullan rétt á sér. En ég ætla þó ekki að skoða þau tilvik. Eins og ég hef áður sagt, er ætlun míni að láta mér nægja að skírgreina hugmyndina um borgaralega óhlýðni og skilja hlutverk hennar í stjórnskipulegu kerfi, sem er næstum því réttlátt.

--- ooo ---

SKÍRGREINING Á SAMVIISKUNEITUN

Enda þótt ég hafi greint á milli borgaralegrar óhlýðni og samviskuneitunar, á ég ennþá eftir að skýra seinna hugtakið. Mun ég nú snúa mér að því. Hins vegar verður að hafa í huga, að ef þessar tvær hugmyndir eru sundur greindar, verður skírgreiningin á borgaralegri óhlýðni þrengri en venjulegt er. Venjan er sem sé sú, að hugsa um borgaralega óhlýðni í viðari merkingu sem alla óhlýðni við lög af samviskuástæðum, a.m.k. þegar ekki er um leynd eða valdbeitingu að ræða. Ritgerð Thoreau er einkennandi en ekki lokaorðið um viðtekinn skilning. Ég held, að gagnsemi þrengri merkingarinnar komi í ljós, þegar litið er á skírgreininguna á samviskuneitun.

Samviskuneitun er óhlýðni við svo til löglegt bann eða yfirvaldsboð. Hún er neitun, því að til okkar er beint fyrirskipun og kringumstæður þannig, að yfirvöld vita, hvort við hlýðum henni eða ekki. Algeng dæmi eru neitun fyrstu kristinna manna að hlýða boðum heiðinna ríkja um helgisiði, og neitun votta Jehóva að heilsa fánanum. Önnur dæmi eru tregða friðarsinna að ganga í hérinn, eða neitun hermanns að hlýða fyrirskipun, sem honum finnst, að sé augljóslega andstæð siðferðisreglum, sem eiga við um hernað. Svo og enn, í dæmi Thoreau, neitunin á greiða tiltekinn skatt á þeirri forsendu, að greiðslan mundi gera hann að stuðningsmanni mikils óréttis gagnvart öðrum. Gengið er út frá því, að yfirvöldum sé kunnugt um málið, hversu svo mjög sem stundum væri óskað, að það færi leynt. Þegar viðbrögðin geta verið í laumi, mætti tala um

samviskuundanbrögð fremur en samviskuneitun. Brot á lögum um strokuþræla eru dæmi um samviskuundanbrögð.

Ýmis munur er á samviskuneitun (eða undanbrögðum) og borgaralegri óhlýðni. Í fyrsta lagi er samviskuneitun ekki eins konar ávarp, sem skírskotar til réttlætiskenndar meirihlutans.

Vissulega eru slíkar athafnir venjulega ekki leynilegar eða í laumi, þar eða erfitt er að fela þær hvort eða er. Einfaldlega er neitað af samviskuástæðum að hlýða fyrirskipun eða hlýða lögmaðu banni. Ekki er skírskotað til réttlætiskenndar samfélagsins, og að því leyti er samviskuneitun ekki athöfn á opinberum vettvangi. Þeir sem óhlýðnast gera sér ljóst, að grundvöllur skilnings kann ekki að vera fyrir hendi. Þeir leita ekki að tækifærum til að óhlýðnast og skýra þannig afstöðu sína. Öllu frekar bíða þeir átekta og vona, að ástæða til óhlýðni muni ekki verða fyrir hendi. Bjartsýni þeirra er minni en þeirra, sem taka þátt í borgaralegri óhlýðni, og má vera, að þeir geri sér enga von um að geta breytt lögum eða stefnu. Geta kringumstæur verið þannig, að þeim gefist enginn tími til að tala máli sínu, og svo á hinn bóginna þarf ekki að vera neinn möguleiki fyrir því, að meirihlutinn hafi samúð með kröfum þeirra.

Samviskuneitun þarf ekki nauðsynlega að byggjast á pólítískum meginreglum. Hún getur byggst á trúarlegum eða annars konar sjónarmiðum, sem eru í andstöðu við stjórnskipulega reglu.

Borgaraleg óhlýðni er ákall til sameiginlegrar réttlætiskenndar, en aðrar ástæður geta legið að baki samviskuneitun. Ef við göngum t.d. út frá því, að fyrstu kristnir menn hafi ekki viljað rökstyðja neitun sína um þátttöku í helgisiðum keisaradæmisins með

réttlætissjónarmiðum heldur einfaldlega með því, að þáttakan væri andstæð trúarlegri sannfæringu þeirra, mundi rökstuðningur þeirra ekki vera pólítískur. Sama gildir að sínu leyti um skoðanir friðarsinnans, ef gengið er út frá því, að styrjaldir í varnarskyni a.m.k. séu viðurkenndar af þeirri réttlætiskennnd, sem stjórnskipun ríkisins byggist á. Samviskuneitun getur hins vegar byggst á pólítískum sjónarmiðum. Neitun hlýðni við lög getur byggst á þeirri hugsun, að þau séu svo óréttlát, að hlýðni við þau komi ekki til greina. Svo mundi vera t.d., ef við ættum að taka þátt í að selja einhvern í ánað, eða ef heimtað væri, að við yrðum sjálfir þrælar. Hér er um að ræða brot á viðurkenndum pólítískum sjónarmiðum.

Erfitt getur verið að finna réttar leiðir, þegar sumir skírskota til trúarlegra sjónarmiða og neita að taka þátt í athöfnum, sem reglur um pólítískt réttlæti útheimta. Er friðarsinnin frír frá herþjónustu í réttlátri styrjöld, ef gengið er út frá því, að slíkar styrjaldir séu til? Eða er ríkinu heimilt að beita tilteknu harðræði fyrir óhlýðnina? Freistaingin er að segja, að löginn verði alltaf að virða raddir samviskunnar, en það getur ekki verið rétt.

Stjórnskipunin verður að setja reglur um hvernig menn megi rækja trúarleg áhugamál svo að í heiðri sé höfð reglan um jafnt frelsi. Vissulega getur hún bannað trúarlega siði, eins og mannfórnir, svo nefnt sé róttækt dæmi. Hvorki trúarhneigð né samviska nægja til að réttlæta slíka siði.

Réttlætiskenningin verður að leysa úr því frá eigin sjónarmiði, hvernig farið skuli með þá, sem frá henni víkja. Markmið samfélags, sem vel er skipulagt eða næstum því réttlátt, er að vernda og styrkja stöðu réttlætisins. Ef trúarbrögðum er neitað um fulla tjáningu, er það væntanlega vegna þess að hún er skerðing á jöfnu frelsi annarra. Almennt má segja, að það umburðarlyndi, sem unnt er að sýna gagnstæðum siðferðilegum sjónarmiðum, fari eftir því að hve miklu leyti er unnt að ætla þeim jafna stöðu í réttlátu kerfi frelsis.

Ef ætlunin er að sýna friðarstefnu virðingu, ekki aðeins að sætta sig við hana, hlýtur skýringin að vera sú, að hún komi sәmilega vel heim við réttlætiskenninguna, en að helsta undantekningin rísi af afstöðu hennar til þáttöku í réttlátu striði (ef gengið er út frá því hér, að við vissar kringumstæður séu styrjaldir til sjálfsvarnar réttlætanlegar). Þær pólítísku meginreglur, sem samfélagið viðurkennir, eru á vissan hátt skyldar þeim kenningum, sem friðarsinninn heldur fram. Um er að ræða sameiginlegan viðbjóð á striði og efbeldi, og trúna á jafna stöðu manna sem siðferðilegra persóna. Og þegar fyrir hendi er tilhneiting þjóða, einkum stórvelda, til að stofna til óréttlátra styrjalda og beita ríkisvaldinu til að bæla niður andmæli, þjónar sú virðing, sem friðarstefnu er sýnd, þeim tilgangi að vekja athygli borgaranna á þeim rangindum, sem ríkisstjórnum hættir við að fremja í þeirra nafni. Enda þótt skoðanir friðarsinnans kunni að vera rangar að einhverju leyti, geta viðvaranir þau og mótmæli, sem hann gjarnan hefur uppi, orðið til þess að réttlætissjónarmiðin verði öruggari

þegar allt kemur til alls. Hugsanlegt er, að friðarstefna sem eðlilegt frávik frá hinni réttu kenningu, bæti upp veiklyndi manna að standa við það, sem þeir segjast trúa.

Menn ættu að gefa því gaum, að í raunverulegum kringumstæðum er enginn munur á borgaralegri óhlýðni og samviskuneitun. Ennfremur kann sama athöfn (eða röð af athöfnum) að fela í sér sterka þætti beggja sjónarmiða. Þótt fyrir hendi séu skýr tilvik um hvort um sig, er muninum á þeim ætlað að skýra túlkunina á borgaralegri óhlýðni og hlutverki hennar í lýðræðissamfélagi. Úr því að framferði af þessu tagi er sérstök tegund pólitískrar áfrýjunar, á það venjulega ekki rétt á sér fyrr en önnur skref hafa verið stigin innan hins löglega ramma. Þessu er öfugt farið um augljós tilvik lögmætrar samviskuneitunar. Í frjálsu samfélagi er engan hægt að knýja, eins og fyrstu kristnir menn voru knúðir, til að framkvæma trúarlegar athafnir, sem fara í bága við jafnt frelsi, og hermaður má heldur ekki hlýða viðbjóðslegum skipunum og bíða eftir úrskurði æðra valds. Þessar spurningar víkja að spurningunni um réttlætingu.

RÉTLETING BORGARALEGRAR ÓHLÝÐNI

Með þessar ýmsu aðgreiningar í huga, ætla ég að velta fyrir mér þeim kringumstæðum, þegar borgaraleg óhlýðni á rétt á sér. Til einföldunar ætla ég að einskorða umræðuna við stofnanir heima fyrir og við óréttlæti, ^{étað} sem á sér i samfélagi að innan. Pröngt eðli þessarar tamörkunar mun skána ögn við það, að jafnframt mun íhugaður hinn gagnstæði vandi samviskuneitunar í tengslum við

siðferðislögþálið eins og það birtist í stríði. Æg ætla að byrja á því að nefna þau skilyrði fyrir borgaralegri óhlýðni, sem sýnast sanngjörn, og tengja þessi skilyrði síðan kerfisbundið við sess borgaralegrar óhlýðni í ríki, sem er næstum því réttlátt.

Skilyrðin, sem nefnd eru, verður að sjálfsögðu að taka sem ráðagerðir; vafalaust geta verið fyrir hendi þær kringumstæður, að þau eigi ekki við, þannig að færa megi önnur rök fyrir borgaralegri óhlýðni.

Fyrsta skilyrðið fjallar um þá tegund ranginda, sem hægt er að ráðast gegn með borgaralegri óhlýðni. Ef við lítum nú á slika óhlýðni sem pólitísku athöfn, sem beint er að réttlætiskennnd samfélagsinas, sýnist að öðru jöfnu sanngjarnt að takmarka hana við tilvik, þar sem um er að ræða verulegt og augljóst óréttlæti, og helst við þau, sem eru í vegi fyrir, að annað óréttlæti sé upprætt. Af þessum sökum hallast ráðagerðin að því, að takmarka borgaralega óhlýðni við alvarleg brot á fyrstu reglunni um réttlæti, reglunni um jafnt frelsi, og við augljós brot á öðrum hluta annarrar reglu, reglunni um sanngjarnan jöfnuð í tækifærum. Vitaskuld er ekki alltaf auðvelt að sjá, hvort þessum meginreglum hafi verið fullnægt. Ef við þó hugsum um þau sem tryggingu fyrir grundvallarpáttum frelsis, er oft ljóst, að þetta frelsi hefur ekki verið virt. Það útheimtir sem sé vissar strangar kröfur, sem verða að koma greinilega fram í stofnunum. Þegar sumum minnihlutahópum er þannig neitað um atkvæðisrétt eða rétt til að gegn embættum, eða um rétt til að eiga eignir eða flytja frá einum stað til annars, eða þegar sumum trúarflokkum er haldið niðri og öðrum neitað um ýmis tækifæri, getur

þetta óréttlæti verið augljóst öllum. Þau eru opinberlega hluti af viðurkenndum venjum félagslegs samkomulags, þótt ekki hafi verið fært í letur. Ekki er gert ráð fyrir, að nákvæm rannsókn á afleiðingum þurfi að fara fram til að sjá, að þessi rangindi eru til staðar.

Aftur á móti er erfitt að staðreyna, hvort mismunareglan hafi verið brotin. Oftast eru fyrir hendi margskonar skoðanir en samt skynsamlegar um það, hvort þessari reglu hafi verið fullnægt. Ástæðan er sú, að hún á einkum við um fjárhagslegar og félagslegar stofnanir og stefnur. Val á milli þeirra fer eftir kennisetningum og vangaveltum, en byggist einnig á hagskýrslum og öðrum upplýsingum og allt kryddað með snjöllu mati og ágiskunum. Þegar á það er litið, hversu flókin þessi mál eru, er erfitt að átta sig á hvenær einkahagsmunir og fordómar ráða ferðinni. Jafnvel þótt okkur takist það í okkar eigin máli, kann að reynast erfitt að sannfæra aðra um, að við höfum á réttu að standa. Skattalögum ætti þannig oftast ekki að mótmæla með borgaralegri óhlýðni nema þau séu bersýnilega sett til að ráðast á eða skerða jafnt frelsi. Áfrýjunin til réttlætiskenndar almennings er ekki nægilega skýr. Fer best á því að leysa þessi mál eftir pólítískum leiðum svo fremi að jafnt frelsi sé tryggt. Í þessu tilfelli er sennilega hægt að ná fram sanngjarnri málamiðlun. Betur fer þannig á því að beita borgaralegri óhlýðni fremur gegn brotum á reglunni um jafnt frelsi. Þessi regla skírgreinir stöðu jafnra þegnréttinda í stjórnskipulegu ríki og er undirstaða pólítisks skipulags. Þegar hún er höfð í fullum heiðri, má gera ráð fyrir, að annað óréttlæti, jafnvel þótt verulegt sé og viðvarandi, fari ekki úr böndum.

Annað skilyrði fyrir borgaralegri óhlýðni fer hér á eftir. Við skulum gera ráð fyrir, að venjuleg tilmáli hafi þegar verið send í góðri trú pólítískum meirihluta og hafi misheppnast. Dómstólaleiðir til leiðréttингar hafa reynst árangurslausar. Þannig hafa t.d. þeir pólítísku flokkar, sem til eru, verið kærulausir um kröfur minnihlutans eða reynst ófáanlegir til að verða við þeim. Tilraunir til að fá löginn felld úr gildi hafa engan hljómgunn fundið og lögleg mótmáli og mótmælagöngur hafa engu áorkað. Með því að borgaraleg óhlýðni er síðasta ráð, þurfum við að vera viss um, að það sé nauðsynlegt. Takið þó eftir því, að við höfum ekki nefnt, að dómstólaleiðir hafi verið farnar á enda. Frekari venjuleg tilmáli er alltaf hægt að endurtaka, og málfrelsið er hægt að nota. En ef athafnir fram að þessu hafa leitt í ljós, að meirihlutinn er óbifanlegur eða sinnulaus, er sanngjarnt að ætla, að frekari tilraunir séu tilgangslausrar, en þá er fullnægt öðru skilyrðinu fyrir réttlætanlegrí borgaralegi óhlýðni. En þetta skilyrði er ráðagerð. Sum tilvik geta verið svo öfgafull, að ekki geti verið fyrir hendi nein skylda til að fara fyrst löglegar leiðir pólítískrar mótspryrnu. Ef löggjafinn mundi t.d. samþykkja lög um eitthvað herfilegt brot á jöfnu frelsi, t.d. með því að banna trúarbrögð veiks og varnarlauss minnihluta, getum við vissulega ekki búist við því, að sá trúflokkur berjist gegn lögnum með venjulegum pólítískum aðferðum. Borgaraleg óhlýðni gæti þá jafnvel sýnst alltof bragðlaus, úr því að meirihlutinn hefur sakfellt sjálfan sig með tillitslausu óréttléti og sýnilega fjandsamlegum tilgangi.

Priðja og síðasta skilyrðið, sem ég mun ræða um, getur verið fremur slungið. Kemur það til af því, að enda þótt skilyrðin tvö fyrir ofan séu oft nægileg til að réttlæta borgaralega óhlýðni, er það ekki alltaf svo. Undir vissum kringumstæðum getur eðlileg réttlætisskylda útheimt viss bönd. Við getum séð það eins og hér segir. Ef tilteknum minnihluta er rétt að beita borgaralegri óhlýðni, er öllum öðrum minnihlutum í verulega svipuðum kringumstæðum það einnig rétt. Ef við notum fyrrnefnd tvö skilyrði sem mælikvarða um verulega svipaðar kringumstæður, getum við sagt, að að öðru jöfnu sé minnihlutunum tveimur jafnrétt að grípa til borgaralegrar óhlýðni ef þeir hafa jafnlengi polað jafnmikið óréttlæti og ef jafneinlæg og eðlileg pólitísk tilmæli þeirra hafa einnig reynst árangurslaus.

Samt sem áður er husanlegt, enda þótt ólíklegt, að um geti verið að ræða marga hópa með jafngóðan málstað (í skilgreindri merkingu) til að vera borgaralega óhlýðnir; en að ef þeir mundu allir haga sér á þennan hátt, mundi alvarleg röskun fylgja í kjölfarið, sem gæti hæglega grafið undan getu réttlátrar stjórnskipunar. Æg geng hér út frá því, að takmörk séu fyrir því, hve borgaraleg óhlýðni getur gengið langt án þess að leiða til hruns virðingar fyrir lögum og stjórnskipun og hrinda þannig af stað afleiðingum, sem óheppilegar eru fyrir alla. Einnig eru efri mörk fyrir getu almennrar umræðu til að fjalla um slík form andspyrnu; áfrýjunin, sem hinir borgaralega óhlýðnu hópar vilja koma á framfæri, getur brenglast og ætlunin til áfrýjunar til réttlætiskenndar meirihlutans tapast sjónum. Af annarri eða báðum þessum ástæðum fer hæfni borgaralegrar óhlýðni sem

andspyrnuforms minnkandi, þegar komið er upp í vissa hæð; og þeir, sem hugleiða hana, verða að skoða síkar hömlur.

Besta lausnin frá lærðóms sjónarmiði útheimtir samvinnu með pólítískum samtökum minnihlutanna til að stilla heildarstyrkleika andspyrnunnar. Því lítum á eðli stöðunnar: um er að ræða marga hópa, sem hafa jafnan rétt til að taka þátt í borgaralegri óhlýðni. Þeir óska ennfremur allir eftir að beita þessum rétti, sem er jafnsterkur í hverju tilfell; en ef þeir gera það allir, getur varanlegur skaði hlotist af fyrir réttláta stjórnskipun, sem þeir allir viðurkenna að skulda eðlilegt réttlæti. Ef nú fyrir hendi eru margar jafnsterkar kröfur, sem samtals mundu fara fram úr því, sem unnt er að veita, verður að gera sanngjarna áætlun, sem lítur á allar jafnt. Í einföldum tilfellum þegar um er að ræða vöru, sem ekki er unnt að skipta og er í takmörkuðu magni, getur einskonar tímabundin skiptanotkun eða hlutkesti verið sanngjörn lausn, þegar fjöldi jafngilda krafna er of mikill. En þess konar brögð eru út í hött hér. Það, sem sýnist vanta, er pólítískur skilningur milli minnihlutanna, sem óréttlætið þola. Þeir geta fullnægt skyldu sinni við lýðræðislegar stofnanir með því að samræma athafnir sínar þannig, að enda þótt hvor um sig hafi tækfæri til að beita sínum rétti, sé ekki farið fram úr mörkunum fyrir stigum borgaralegrar óhlýðni. Vissulega er erfitt að koma á fót slíkum samtökum, en ekki sýnist það útilokað fyrir athugula forustu.

Vist eru ráðgerðar kringumstæður sérstakar, og vel er hugsanlegt, að tillit af þessu tagi komi ekki í veg fyrir réttláta borgaralega óhlýðni. Það er ólíklegt, að mörgum hópum sé jafnrétt að

beita þesskonar andspyrnu um leið og þeir samtímis viðurkenna skyldu við réttláta stjórnskipun. Við ættum samt sem áður að hafa hugfast, að kúgaður minnihluti freistast til að ætla, að kröfur hans séu eins öflugar og allra annarra; og þessvegna er oft á tíðum skynsamlegt að ganga út frá því, að enginn munur sé á kröfum, hvort sem ástæðurnar, sem hinir ýmsu hópar hafa fyrir borgaralegri óhlýðni, eru jafnknýjandi eða ekki. Ef við höfum þetta fyrir reglu, er mun sennilegra, að þær kringumstæður verði, sem við höfum ímyndað okkur. Tilvik af þessu tagi eru einnig lærðómrík til að sýna, að réttarbeiting annarra til andspyrnu, eins og réttarbeiting almennt, takmarkast stundum af því, að aðrir hafa samskonar rétt. Ef allir beittu þessum rétti, mundi það hafa slæmar afleiðingar fyrir alla, og er því þörf á einhverri sanngjarnri lausn.

Segjum sem svo, að við höfum rétt til þess í ljósi þessara þriggja skilyrða, að áfrýja máli okkar með borgaralegri óhlýðni. Óréttlætið, sem við erum að mótmæla, er greinilegt brot á reglunni um frelsi jafns þegnréttis, eða um jöfnuð í tækifærum, brotið hafi um það bil verið framið af ásetningi í langa tíð þrátt fyrir eðlileg pólítisk mótmæli, og fullnægt sé athugasemdum, sem gerðar kunna að vera með skírskotun til ósanngirni. Þessi skilyrði eru ekki tæmandi talin; taka verður til greina hugsanlegan skaða, sem þriðji maður kann að verða fyrir, þeir saklausu, ef svo má segja. En ég geri ráð fyrir, að aðalatriðin séu á þurru. En vitaskuld liggur ennþá fyrir spurningin um, hvort skynsamlegt sé eða hyggilegt að beita þessum rétti. Úr því að við höfum staðreynt, að rétturinn sé fyrir hendi, erum við nú frjáls til þess, sem við vorum ekki áður, að láta þessi

mál skera úr. Við kunnum að fara fram í rétti en samt óskynsamlega, ef hegðun okkar verður einungis til þess að vekja harðsnúin viðbrögð meirihlutans. Vissulega eru hefnigjörn viðbrögð gegn lögmætri andspyrnu ólíkleg af hendi kerfis, sem er næstum því réttlátt, en þýðingarmikið er, að athöfnin sé hæfilega til þess fallin að vera áhrifamikil áfrýjun til samfélagsins alls. Með því að borgaraleg óhlýðni er ávarpsform, sem haft er uppi á opinberum vettvangi, verður að aðgæta, að það skiljist. Beiting réttarins til borgaralegrar óhlýðni ætti þannig, eins og allur annar réttur, að vera í skynsamlegum ramma til að ná tilgangi okkar eða þeirra, sem við viljum hjálpa. Réttlætiskenningin hefur ekkert sérstakt að leggja til málanna um þessi praktísku sjónarmið. Enda fara spurningar um hernaðaráætlun og baráttuaðferðir eftir kringumstæðum hverju sinni. En réttlætiskenningin ætti að nefna hvenær rétt er að íhuga þessi atriði.

Í þessari frásögn minni af réttlætingu borgaralegrar óhlýðni hef ég fram að þessu ekki minnst á spurninguna um sanngirni. Eðlileg skylda réttlætisins er fyrsti grundvöllur pólítískra tengsla okkar við stjórnskipulegt ríki. Eins og við höfum áður komið að, eru það einungis hinir betur settu í samfélaginu, sem líklegir eru til að hafa ljósar pólítískar skyldukvaðir gagnstætt pólítískri skyldu. Þeir eiga auðveldara með að komast í opinber embætti og auðveldara með að notfæra sér pólítískra kerfið. Og þegar þeir hafa gert það, hafa þeir gengist undir þá kvöð gagnvart þegnunum almennt, að viðhalda réttlátri stjórnskipun. En meðlimir undirokaðs minnihluta t.d., sem hafa ríkar málsástæður til borgaralegrar óhlýðni, hafa

almennt ekki pólítískar skyldur af þessu tagi. Þetta merkir þó ekki, að sanngirnissjónarmiðið leiði ekki til þýðingarmikilla skyldna af þeirra hálfu. Það er ekki einungis svo, að fjölmargar kröfur einkalífsins leiði af þessu sjónarmiði, heldur kemur það til skjalanna þegar persónur eða hópar koma saman í sameiginlegum pólítískum tilgangi. Alveg eins og skyldur við aðra stofnast, þegar við höfum gengið í félag við þá í ýmsum einkafyrirtækjum, þá stofnast skyldubönd við aðra þegar við tökum þátt í pólítískum athöfnum með þeim. Enda þótt þannig megi ræða um pólítískar skyldur andspyrnumanna við þegnana almennt, þá hnýtast samt á milli þeirra bönd trausts og trúnaðar, þegar þeir reyna að koma málum sínum fram. Almennt má segja, að frjáls félagssamtök í réttlátri stjórnskipun stofni til skyldna, svo fremi að tilgangur hópsins sé lögmætur og aðferðirnar sanngjarnar. Er þetta jafnsatt um pólítísk félög og önnur samtök. Þessar skyldur hafa geysimikla þýðingu og hafa með ýmsum hætti hemil á því, sem einstaklingurinn má gera. En þær eru aðrar en skyldan til að hlýða réttlátri stjórnskipun. Umfjöllun míin um borgaralega óhlýðni miðast einungis við skylduna við réttlætið; fyllgri athugun mundi víkja að sessi annarra skilyrða.

RÉTTLÄTING SAMVIISKUNEITUNAR

Þegar ég var að íhuga réttlætinguna fyrir borgaralegri óhlýðni, gekk ég út frá því til einföldunar, að löginn og stefnan, sem verið væri að mótmæla, vörðuðu innanríkismál. Eðlilegt er að spyrja, hvernig kennisetningin um pólitísku skyldu eigi við um utanríkismál. Til þess er nauðsynlegt að víkka út réttlætiskenninguna svo hún nái yfir þjóðarétt. Ég ætla að reyna að sýna, hvernig þetta er hægt. Til að festa hugmyndirnar ætla ég stuttlega að íhuga réttlætingu samviskuneitunar um þáttöku í tilteknun hernaðaraðgerðum, eða um að gerast hermaður. Ég ætla að gera ráð fyrir, að þessi neitun byggist á pólitískum en ekki trúarlegum eða annars konar sjónarmiðum. þ.e.a.s., þau sjónarmið, sem vísað er á til réttlætingar eru þau, sem réttlætisskilningur stjórnskipunarinnar byggist á. Vandi okkar er því sá, að tengja hin réttlátu pólitísku sjónarmið, sem ráða framkomu ríkja, við reglur um samninga og útskýra siðferðilegan grundvöll þjóðaréttar út frá því sjónarmiði.

Við skulum gera ráð fyrir, að við höfum þegar komist að niðurstöðu um reglurnar um réttlæti eins og þær eiga við um samfélög sem einingar og við grunnbygginguna. Við skulum einnig ímynda okkur, að teknar hafi verið upp hinár ýmsu reglur um eðlilega skyldu og kvaðir, sem eiga við um einstaklinga. Aðilar hafa þannig í upphafi samþykkt reglurnar um rétt eins og þær eiga við í samfélagi þeirra og við þá sjálfa sem meðlimi þess. Við getum nú teygt úr túlkuninni á byrjunarstöðunni og hugsað um aðilana sem umboðsmenn ýmissa þjóða, sem verða að velja í sameiningu grunnrreglur til að skera úr

andstæðum kröfum ríkja. Ef ég fer eftir skilningnum á byrjunarstöðunni, geri ég ráð fyrir, að þessir umboðsmenn séu óvitandi um ýmiskonar upplýsingar. Enda þótt þeir viti, að þeir eru umboðsmenn mismunandi ríkja, sem hvert um sig lifir við eðlilegar kringumstæður mannlegs lífs, vita þeir ekkert um þær sérstöku kringumstæður, sem ráða í þeirra eigin samfélagi, afl þess eða styrk í samanburði við aðrar þjóðir, og vita ekki heldur stöðu sína í eigin samfélagi. Enn á ný er samningsaðilunum, umboðsmönnum ríkjanna í þessu tilfelli, einungis ætluð nægileg vitneskja til að framkvæma skynsamlegt val til að verja hagsmundi sína, en ekki svo mikla, að þeir, sem best eru settir af þeim, geti notfært sér sín sérstöku tækifæri. Þessi byrjunarstaða er sanngjörn milli þjóða; hún gerir að engu óvissu og skekkjur sögulegra örnlaga. Réttlæti milli ríkja ákvarðast af þeim reglum, sem valdar mundu í byrjunarstöðunni þannig túlkaðri. Þessar reglur eru pólítískar reglur, því þær ráða opinberri stefnu gagnvart öðrum þjóðum.

Ég get aðeins drepið á þær reglur, sem viðurkenndar yrðu. En í öllu falli mundi ekkert koma á óvart, því að ég held, að reglurnar, sem valdar yrðu, mundu vera kunnuglegar. Grunnregla þjóðaréttarins er jafnréttisreglan. Frjálsar manneskjur, sem hafa stofnað með sér ríki, hafa sérstök grundvallar jafnréttindi. Er regla þessi samkynja reglunni um jafnrétti þegnanna í stjórnskipulegu ríki. Ein afleiðingin af þessu jafnrétti þjóðanna er reglan um sjálfsákvörðunarréttinn, um rétt þjóðar til að ráða sínum eigin málum án íhlutunar útlendra velda. Önnur afleiðing er rétturinn til sjálfsvarnar gegn árás, þar með talinn rétturinn til að bindast

varnarsamtökum til að vernda þann rétt. Önnur regla er sú, að samninga á að halda, svo fremi að þeir samræmist hinum reglunum, sem ráða sambandi ríkja. Varnarsamningar, túnkaðir eins og til er ætlast, mundu þannig bindandi, en samningur um samvinnu um óréttlætanlega árás mundi ógildur ab initio.

Þessar reglur skilgreina hvenær þjóð hafi réttláta ástæðu til styrjaldar, eða, eins og venjulega er sagt, jus hennar ad bellum. En einnig eru til reglur, sem ráða því hvaða aðferðum þjóð megi beita til reksturs styrjaldar, jus hennar in bello. Jafnvel í réttlátu striði eru vissar tegundir ofbeldis stranglega bannaðar, og þegar réttur ríkis til styrjaldar er vafasamur eða óviss, verða hömlurnar á aðferðum, sem það má nota, ennþá strangari. Athafnir, sem leyfilegar mundu vera í lögmaðri sjálfsvörn, þegar nauðsyn ber til, geta verið gjörsamlega útilokaðar í vafasamari kringumstæðum. Tilgangur styrjaldar er réttlátur friður, og aðferðir, sem notaðar eru, mega því ekki eyðileggja möguleikana á friði eða hvetja til fyrirlitninga á mannlífum, sem stofni öryggi okkar sjálfra og mannkynsins í hættu. Styrjaldarreksturinn verður að hemja og halda innan við þessi mörk. Umboðsmenn ríkjanna mundu sjá, að þjóðarhagsmunum þeirra, eins og á þá er litið úr byrjunarstöðunni, yrði best sinnt með því að viðurkenna þessar takmarkanir á stríðsaðferðum. Þetta er vegna þess að þjóðarhagsmunir réttláts ríkis eru skírgreindar af réttlætiskenningunni, sem þegar hefur verið viðurkennd. Slík þjóð mundi þessvegna umfram allt stefna að því að halda við og vernda réttlátar stofnanir og þær kringumstæður, sem gera þær mögulegar. Hún er ekki hvött af löngun til heimsvalda eða þjóðar dýrðar; né

heldur stendur hún í striði til að hagnast fjárhagslega eða ná undir sig landi. Slík markmið eru andstæð sjónarmiðinu um réttlæti, sem skírgreinir lögmæta hagsmuni samfélagsins, hversu svo áberandi sem þau annars kunna að hafa verið í raunverulegri hegðun ríkjanna. Ef við gefum okkur þessar forsendur, sýnist sanngjarnt að gera ráð fyrir, að venjuleg bönn, sem taka tillit til eðlilegra kvaða til verndar mannslífum, mundu valin.

Ef samviskuneitun á striðstínum skírskotar nú til þessara reglna, byggist hún á pólítískum skilningi en ekki endilega á trúarlegum eða öðrum sjónarmiðum. Enda þótt þetta form neitunar kunni ekki að vera pólítisk athöfn, úr því að hún fer ekki fram á opinberum vettvangi, þá byggist hún á sömu kennisetningunni um réttlæti, sem er undirstaða stjórnskipunarinnar og leiðbeinir um túlkun hennar. Ennfremur, lögskipunin sjálf sýnist viðurkenna í formi utanríkissamninga gildi a.m.k. sumra þessara reglna í þjóðarétti. Ef hermanni er því skipað að framkvæma vissa ólögmæta striðsverknaði, getur hann neitað því, ef hann með sanngirni og af samvisku telur, að reglurnar, sem gilda um styrjaldarrekstur, séu sýnilega brotnar. Hann getur haldið því fram, að þegar allt sé tekið með í reikninginn, verði eðlileg skylda hans að vera ekki gerður að verkfæri til að vinna öðrum alvarlegan órétt eða fólsku þyngri á metunum en skylda hans til að hlýða. Æg get ekki rætt hér, hvað falla mundi undir bersýnileg brot á þesum reglum. Nægja verður að minna á, að viss augljós tilvik eru ágætlega þekkt. Aðalatriðið er, að réttlætingin vísar til pólítískra reglna, sem hægt er að benda á í

reglunni um samninga. Æg held, að unnt sé að færa út réttlætiskenninguna til að ná til þessa tilviks.

Spurningin um það, hvort menn eigi yfirleitt að ganga í herinn í tiltekinni styrjöld, er að sumu leyti frábrugðin. Svarið fer að líkindum eftir tilgangi stríðsins og þeim aðferðum, sem beitt er.

Til að staðan verði skýr, skulum við ganga út frá því, að herútboð sé í gildi og einstaklingur purfi að taka afstöðu til þess, hvort hann eigi að hlýða lögskyldu sinni til að ganga í herþjónustu eða ekki. Æg mun nú gera ráð fyrir, að úr því að herkvaðning sé róttæk íhlutun um grunnreglur frelsi jafns þegnréttar, sé ekki unnt að réttlæta hana með þörfum, sem minna væru knýjandi en þjóðaröryggi. Í vel skipulögðu samfélagi (eða því, sem er næstum því réttlátt) ákvárdast þessar þarfir af því markmiði, að vernda réttlátar stofnanir.

Herkvaðning er leyfileg ef hennar er þörf til að verja frelsið sjálft, þar með talið ekki einungis frelsi þegna samfélagsins, sem hlut á að máli, heldur einnig frelsi manna í öðrum samfélögum. Ef því útboðinn her er síður líklegur til að verða verkfæri í óréttlætanlegum ævintýrum erlendis, má réttlæta hann á þessari forsendu einni, þrátt fyrir að herkvaðning skerði jafnt frelsi þegnanna. En hvað sem því líður, útheimtir forgangur frelsis (ef forgangsröð er um að ræða), að herkvaðningu sé einungis beitt að því marki, sem frelsisöryggi gerir nauðsynlegt. Séð frá sjónarhóli löggjafans (sem er viðeigandi vettvangur fyrir þessa spurningu) er einungis hægt að verja kvaðninguna á þessum grundvelli. Þegnarnir fallast á þetta fyrirkomulag sem sanngjarna leið til þátttöku í vörnum þjóðarinnar. Vissulega eru þær áhættur, sem hver

einstaklingur þarf að horfast í augu við, að hluta til afleiðing tilviljunar og sögulegra, ófyrirsjáanlegra atvika. En í velskipulögðu samfélagi kemur þessi fólska hvort eð er til fyrir utan það, þ.e.a.s. fyrir árásir að utan. Ógerningur er fyrir réttlátar stofnanir að útiloka gjörsamlega þessi harðindi. Það, sem helst er unnt að gera, er að reyna að tryggja að hættunni á þjáningum af þessum ófarnaði að utan sé að mestu leyti jafnt skipt á milli allra meðlima samfélagsins á um æviskeiði þeirra, og að ekki verði um að ræða stéttarlega hlutdrægni, sem forðast má, þegar þeir eru valdir, sem kvaddir eru til þjónustu.

Við skulum þá ímynda okkur lýðræðislegt samfélag, þar sem herskylda er. Einstaklingur getur með samvisku neitað að hlýða skyldukalli til herþjónustu í tiltekinni styrjöld á þeirri forsendu, að tilgangur ófriðarins sé óréttlátur. Vera má, að markmiðið með styrjöldinni sé fjárhagslegur ávinningur eða aukin völd. Grunnfrelsi þegnanna er ekki hægt að skerða til að ná þessum markmiðum. Og vitaskuld er það óréttlátt og andstætt lögum þjóðanna, að ráðast á frelsi annarra samfélaga af þessum ástæðum. Réttlát ástæða fyrir styrjöld er því ekki fyrir hendi, og getur það verið nægilega ljóst til að þegn eigi rétt á að neita að fullnægja löglegri skyldu. Bæði þjóðarétturinn og réttlætisreglur hans eigin samfélags styðja hann í þessari afstöðu. Stundum er enn önnur ástæða til neitunar, sem byggist ekki á markmiðum heldur aðferðum. Þegninn getur staðið við það, að um leið og ljóst sé, að siðferðileg lög styrjaldarinnar sé brotin reglulega, sé það réttur hans að neita herþjónustu á þeim

grunni, að hann eigi rétt á að tryggja, að hann haldi í heiðri sína eðlilegu skyldu.

En þegar hann er kominn í herinn og í þeirri stöðu, að honum er skipað að fremja athafnir, sem andstæðar eru siðferðilegum lögum styrjaldar, er ekki víst, að hann geti hamlað á móti kröfunni um að hlýða. Í raun réttri, ef markmið ófriðarins er nægilega vafasamt og líkindin fyrir því að þurfa að taka við svívirðilega óréttlátum skipunum nægilega óræk, geti verið fyrir hendi skylda en ekki aðeins réttur til að neita. Sannleikurinn er sá, að aðferðir og markmið ríkja með ófriði, sér í lagi hinna stóru og sterku, eru stundum svo líkleg til að vera óréttlát, að maður er knúinn til að telja, að nauðsynlegt sé að afneita herþjónustu gjörsamlega um ófyrirsjáanlega framtíð. Þannig séð, getur eins konar skilyrt friðarstefna verið fyllilega sanngjörn afstaða: möguleikinn á réttlátri styrjöld er viðurkenndur, en ekki eins og sakir standa.

Af þessum ástæðum er því ekki þörf á almennri friðarstefnu, heldur á gagnrýnni, samvitaðri neitun um að taka þátt í styrjöld við vissar kringumstæður. Ríkin hafa ekki verið treg til að viðurkenna friðarstefnu og ætla henni sérstaka stöðu. Neitun um að taka þátt í hverskonar stríði hvernig sem á stendur er utanheimsleg afstaða, sem fyrirfinnst enn í kenningum trúarsafnaða.

Hún dregur ekki frekar í efa vald ríkisins en einlífi presta dregur í efa helgi hjúskapar. Með því að undanþiggja friðarsinna frá fyrirmælum sínum, getur ríkið jafnvel virst sýna vissan höfðingsskap. En samviskuneitun, sem byggir á reglum um réttlæti milli þjóða eins og það á við í tiltekinni styrjöld, er annað mál. Því að þesskonar

neitun er móðgun við yfirsíkin ríkisstjórnarinnar, og ef þær verða almennar, getur framhald óréttlátrar styrjaldar reynst ómögulegt. Með því að markmið ríkisvaldsins er margoft ránsfengur, og með því að menn hafa tilhneigingu til að sætta sig við ákvörðun ríkisstjórnar um styrjöld, er almennur vilji til að spyrna fótum við kröfum ríkisins þeim mun nauðsynlegri.

HLUTVERK BORGARALEGRAR ÓHLÝÐNI

Priðja markmið kennisetningar um borgaralega óhlýðni er að útskýra hlutverk hennar í stjórnskipulegu kerfi og gera grein fyrir tengslum hennar við lýðræðislega stefnu. Eins og jafnan áður, geng ég út frá því, að samfélagið, sem um er að ræða, sé svo að segja réttlátt; og það þýðir, að það er í einhvers konar formi lýðræðislegar ríkisstjórnar, enda þótt alvarlegt óréttlæti geti samt sem áður átt sér stað. Þeg geri ráð fyrir, að í þesskonar samfélagi sé réttlætisreglan að mestu leyti opinberlega viðurkennd grunnforsenda fyrir fúsri samvinnu milli frjálsra jafningja. Með því að beita borgaralegri óhlýðni ætlar viðkomandi sér því að ávarpa réttlætiskennd meirihlutans og tilkynna tilhlýðilega, að samkvæmt einlægri og íhugaðri skoðun hans hafi skilyrðin fyrir frjálsri samvinnu verið rofin. Við erum að áfrýja til hinna um að endurskoða, að setja sig sjálfa í okkar spor og viðurkenna, að þeir geti ekki búist við, að við sættum okkur endalaust við þá skilmála, sem þeir setja okkur.

Styrkur þessarar áfrýjunar fer nú eftir lýðræðislegum skilningi á samféluginu sem félagi jafningja til samstarfs. Ef við hugsum um samfélagið með öðrum hætti, á þetta form andmæla ekki við. Ef grunnlögin eru t.d. talin endurspeglar náttúrulögumálín og kóngurinn talinn stjórna samkvæmt guðlegum rétti útvalins umboðsmanns guðs, hafa þegnarnir aðeins rétt ölmusumannsins. Þeir geta flutt mál sitt, en þeir geta ekki óhlýðnast ef áfrýjun þeirra verður hafnað. Að gera það, væri uppreisn gegn æðsta lögmaðtu, siðferðilegu (ekki aðeins

löglegu) valdi. Ekki er þar með sagt, að kóngurinn geti ekki haft á röngu að standa, heldur aðeins, að það sé ekki í verkahring þegnanna að segja til um það. En um leið og samfélagið er túlkað sem samvinnufélag jafningja, þurfa þeir, sem meiddir eru með alvarlegu misrétti, ekki að sætta sig við það. Borgaraleg óhlýðni (og samviskuneitun einnig) er meira að segja ein af jafnvægisstillum stjórnskipulegs kerfis þótt ólögleg sé samkvæmt skilgreiningu. Borgaraleg óhlýðni, sem beitt er með tilskilinni hægð og heilbrigðri dómgreind, stuðlar að viðhaldi og styrk réttlátra stofnana í félagi við frjálsar og reglulegar kosningar sjálfstætt dómsvald, sem megnugt er að túlka stjórnarskrána (ekki endilega færða í letur). Almenn tilhneiting til að beita réttlætanlegri borgaralegri óhlýðni færir festu velskipulögðu samfélagi, eða samfélagi, sem er svo að segja réttlátt.

Nauðsynlegt er að skoða þesa kenningu frá sjónarhóli byrjunarstöðunnar. Íhuga verður tvö vandamál, sem þessu eru tengd. Úr því að valdar hafa verið reglur fyrir einstaklinga, verða þeir í fyrsta lagi að setja sér leiðbeiningar til að meta styrkleika eðlilegra skyldna og kvaða og einkum styrkleika skyldunnar til að hlýða réttlátri stjórnarskrá og þeirri af grunnforsend hennar, að meirhlutinn ráði. Hitt vandamálið er að finna sanngjarnar reglur til að fást við óréttlát fyrirbrigði eða kringumstæður, þar sem hlýðin við réttlátar reglur er aðeins að hluta til. Ef við göngum út frá þeim forsendum, sem einkenna svo að segja réttlátt samfélag, virðist sem aðilarnir mundu samþykkja ráðagerðirnar (sem áður hafa verið ræddar), um hvenær borgaraleg óhlýðni á rétt á sér. Þeir mundu

viðurkenna þessa viðmiðun til leiðbeiningar um hvenær þetta form andófs er við hæfi. Þegar þetta er gert, mundi það vera vísbending um styrkleika eðlilegrar réttlætisskyldu í einu þýðingarmiklu, sérstöku tilviki. Það mundi einnig skerpa vitundina um réttlæti í öllu samféluginu með því að styrkja sjálfsvirðingu manna og virðingu þeirra hver fyrir öðrum. Eins og samningareglan leggur áherslu á, eru réttlætiskenningarnar reglur um sjálfviljuga samvinnu jafningja. Að neita öðrum um réttlæti, er annaðhvort að neita að viðurkenna hann jafningja (slíkan, sem við mundum halda athöfnum okkar í skefjum gagnvart eftir reglum, sem við mundum velja eftir jöfnum og sanngjörnum samanburði) eða gera okkur bera að ákefð um að notfæra okkur fyrirbrigði náttúrulegrar heppni og tilviljunar okkur sjálfum til hagnaðar. Hvort heldur er, býður óréttlæti af ásettu ráði upp á uppgjöf eða mótsprynu. Uppgjöfin vekur fyrirlitningu þeirra, sem óréttið fremja, og hvessir ásetning þeirra, en mótsprynan slítur samfélagstengslin. Ef þegnarnir mundu andmæla með borgaralegri óhlýðni við brot á grunnþáttum frelsis, að liðnum hæfilegum tíma fyrir sanngjarna pólitísku áfrýjun eftir venjulegum leiðum, virðist sem þessir frelsispættir væru tryggari en áður. Aðillarnir mundu því samþykka þá skilmála, sem skílgreina réttlætanlega borgaralega óhlýðni, til að koma á fót innan marka trúnaðar við lög, úrslitatæki til að viðhalda stöðugleika réttlátrar stjórnskipunar. Enda þótt þessi framgangsmáti sé strangt til tekið andstæður lögum, er hann allt að einu siðferðilega rétt leið til að halda við lýði stjórnskipulegu stjórnarfari.

Í lengra máli mætti sennilega bera fram samskonar skýringar á þeim ástæðum, sem réttlæta samviskuneitun (ef við göngum enn út frá því, að ástandið sé svo að segja réttlátt). En ég ætla ekki að ræða þá skilmála hér. Mig langar í staðinn til að leggja áherslu á, að stjórnskipuleg kenning um borgaralega óhlýðni hvílir einvörðungu á réttlætissjónarmiði. Jafnvel þættirnir um opin tjöld og friðsemd eru skýrðir á þessum grundvelli.

Þetta á einnig við um útskýringuna á samviskuneitun, enda þótt hún þurfi frekari umfjöllun varðandi samningareglur. Hvergi hefur verið skírskotað til annarra reglna en pólitískra; trúarleg sjónarmið eða sjónarmið friðarsinna eru ekki nauðsynleg. Enda þótt þeir, sem taka þátt í borgarlegri óhlýðni, hafi oft á tíðum stjórnast af sannfæringum af þessum toga, er ekkert nauðsynlegt samband á milli þeirra og borgaralegrar óhlýðni. Því að þetta form pólitískrar baráttu má skilja sem aðferð til að ávarpa réttlætistilfinningar samfélagsins, ákall um, að haldnar séu í heiðri viðurkenndar reglur um samvinnu meðal jafningja. Með því að um er að ræða skírskotun til siðferðilegs grundvallar borgaralegs lífis, er þetta pólitísk athöfn en ekki trúarleg. Hún byggist á réttlætisreglum venjulegrar skynsemi, sem menn geta heimtað hver af öðrum, að farið sé eftir, en byggist ekki á yfirlýsingum um trúarlegt traust og ást, sem ekki er hægt að krefjast, að allir samþykki. Það þýðir auðvitað ekki, að ópólítísk sjónarmið hafi ekkert gildi. Þau gætu meira að segja staðfest mat okkar og stutt stahafnir okkar með sjónarmiðum, sem vitað er af öðrum ástæðum, að eru réttmæt. Allt að einu eru það ekki þær reglur, sem stjórnskipunin er reist á, heldur reglurnar um

réttlæti, sem eru grunnforsendur fyrir félagslegri samvinnu frjálsra jafningja. Eins og borgaraleg óhlýðni er skírgreind, skortir ekki trúarlega undirstöðu, heldur styðst hún við skilning almennings á réttlæti, sem einkennir lýðræðislegt samfélag. Þannig skilin, er kenningin um borgaralega óhlýðni hluti af hugmyndinni um frjálst stjórnskipulag.

Einn munurinn á stjórnskipun miðalda og nútímans er sá, að áður fyrr var æðsta vald laganna ekki stutt af stofnunum, sem þá voru til. Andspyrna við stjórnanda, sem í dómum sínum og tilskipunum var í andstöðu við réttlætistilfinningu samfélagsins, takmarkaðist mestmegin við rétt samfélagsins alls til mótsprynu, eða við rétt hvers hluta þess. Jafnvel þessi réttur hefur ekki verið talinn félagsleg athöfn; óréttlátur konungur var einfaldlega settur af. Miðaldirnar skorti þannig grunnhugmyndirnar um nútíma stjórnskipulega ríkisstjórn, hugmyndina um frjálst fólk, sem hefur úrslitavaldið, og stofnun þess valds með kosningum og þingum og öðrum stjórnskipulegum hætti. Á mikið til á sama hátt og nútíma skilningur um stjórnskipulega ríkisstjórn byggir ofan á hugmyndir miðalda, er kenningin um borgaralega óhlýðni viðbót við hreinlega lagalegan skilning á stjórnskipulegu lýðræði. Hún reynir að skipuleggja þær ástæður, sem mega vera fyrir hendi til að heimilt sé að greina á við lögleg lýðræðisleg yfirvöld eftir leiðum, sem eru vissulega andstæðar lögum en allt að einu yfirlýsing um trúnað við lög og skírskotun til pólitískra grunnreglna í lýðræðislegu stjórnarfari. Við getum þannig aukið við lögleg form stjórnskipunarinnar með viðsínum tegundum ólöglegra mótmæla, sem fara ekki í bága við markmið lýðræðislegrar

stjórnskipunar vegna þeirra kenningu, sem mótmælunum ráða. Ég hef reynt að sýna fram á, hvernig unnt er að skýra þessar kennningar með samningareglunni.

Sumir kunna að hafa á móti kenningu um borgaralega óhlýðni á þeirri forsendu, að hún sé óraunhæf. Hún gengur út frá því, að meiri hlutinn hafi réttlætiskennd, og mætti svara því til, að siðferðilegar hvatir væru ekki pólitískt afl, sem máli skipti. Það, sem hreyfir við mönnum, erum ýmiskonar hagsmunir, valdlöngun, virðing, auður og því um líkt. Enda þótt þeir séu snjallir að bera fram siðferðileg rök fyrir kröfum sínum, falla skoðanir þeirra frá einu framferði þeirra til annars ekki inn í samræmdan skilning á réttlæti. Skoðanir þeirra á hverjum tíma eru fremur stundar glefsur, útreiknaðar til framdráttar vissum hagsmunum. Vissulega er mikið til í þessari staðhæfingu og meira til í henni um sum samfélög en önnur. En aðalatriðið er tiltölulegur styrkleiki þeirra hvata, sem hneigjast gegn réttlætistilfinningum, og hvort þær síðast töldu séu nægilega öflugar til að unnt sé að leita til þeirra með verulegum árangri.

Nokkrar athugasemdir gætu gert þær athuganir raunhæfari, sem settar hafa verið fram. Í fyrsta lagi hef ég alla tíð gengið út frá því, að við værum að fjalla um samfélag, sem væri svo til réttlátt. Í þessu felst, að um er að ræða stjórnskipulegt ríki og opinberlega viðurkenndan skilning á réttlæti. Vissir einstaklingar og hópar gætu að sjálfsögðu undir vissum kringumstæðum freistast til að brjóta reglurnar, en tilfinningar almennings þeim til verndar eru tölувert sterkar, þegar skírskotað er til þeirra á réttan hátt. Þessar reglur eru nefndar sem nauðsynleg skilyrði fyrir samvinnu frjálsra

jafningja. Ef þeir, sem óréttið fremja, eru auðþekktir og auðvelt að einangra þá frá samfélagini í heild, getur sannfæring meirihluta samfélagsins orðið nægilega þung á metunum. Ef hóparnir, sem þrátta, eru á hinn bóginn svo að segja jafnstórir, getur réttlætiskennd þeirra, sem utan við standa, ráðið úrslitum. A.m.k., ef kringumstæður af þessum toga eru ekki fyrir hendi, getur skynsemin á bak við borgaralega óhlýðni orðið allvafasöm. Því ef ekki er unnt að skírskota til réttlætiskenndar samfélagsins alls, kann meirihlutinn einungis að grípa til enn harkalegri viðbragða ef útreikningur hagnaðarins bendir í þá átt. Dómstólar ættu að taka tillit til þáttar borgaralegrar óhlýðni í athöfn mótmælandans, og þá staðreynd, að hún er réttlætanleg (eða kann að virðast svo) samkvæmt þeim pólitísku meginreglum, sem stjórnskipunin byggist á, og draga úr löglegum viðurlögum eða fella þau niður. En algjörlega gagnstæð niðurstaða getur orðið ofan á, þegar nauðsynlegur bakgrunnur er ekki fyrir hendi. Við verðum því að játa, að réttlætanleg borgaraleg óhlýðni er venjulega sanngjörn og árangursrík tegund mótmæla einungis í þeim samfélögum, sem stjórnast að verulegu leyti af réttlætistilfinningu.

Einhver misskilningur getur verið á ferðinni um það, hvernig réttlætiskenndin kemur fram. Halda mætti, að þessi tilfinning birtist í einlægum yfirlýsingum um meginreglur og í athöfnum, sem krefjast verulegrar sjálfsfórnar. En þessi ráðagerð krefst of mikils. Meiri líkur eru fyrir því, að rétlætiskennd samfélagsins komi fram í þeirri staðreynd, að meirihlutinn getur ekki fengið af sér að stíga þau skref, sem nauðsynleg eru til að bæla niður minnihlutann

eða refsa athöfnum borgaralegrar óhlýðni eins og lög leyfa.

Hörkuleg viðbrögð, sem til greina mundu koma í öðrum samfélögum, koma ekki til álita. Réttlætiskenndin hefur þannig áhrif eftir leiðum, sem við vitum stundum ekki um, á skilning okkar á pólitísku lífi, hugmyndir okkar um hvað gera skuli, vilja okkar til að standa í móti réttlátum mótmælum annarra, o.s.frv. Þrátt fyrir vald sitt, kann meirihlutinn að hverfa frá afstöðu sinni og fallast á uppástungur mótmælenda; löngun hans til að sýna réttlæti veikir vilja hans til að verja óréttláta yfirburði í kjörum. Í ljós mun koma, að réttlætiskenndin er enn sterkara pólitískt afl, þegar menn hafa áttað sig á hinum ýmsu fíngerðu myndum, sem hún birtist í, og einkum í því hlutverki hennar, að gera ýsma félagslega afstöðu óverjandi.

Ég hef í þesum athugasemdum gert ráð fyrir því, að í svo til réttlátu samfélagi sé fyrir hendi opinbert samþykki fyrir sömu meginreglum réttlætis. Sem betur fer er þessi ráðagerð of heimtufrek. Í rauninni má verulegur munur vera á skilningi þegnanna á réttlæti, svo fremi að hann leiði til svipaðs pólitísks álits. Og þetta er hægt, því að ólíkar forsendur geta leitt til sömu niðurstöðu. Hér er um að ræða það, sem við gætum kallað skörum fremur en nákvæmt samræmi. Almennt séð er skörun á yfirlýstum skilningi á réttlæti nægileg til þess, að borgaraleg óhlýðni geti verið sanngjart og skynsamlegt form pólitískra andmæla. Skörun þesi þarf að sjálfsögðu ekki að vera fullkomin; nægilegt er, að fullnægt sé skilmálum um kaup kaups. Báðir aðilar verða að trú því, að hversu svo mjög sem skilningur þeirra á réttlæti sé ólíkur, styðji skoðanir þeirra sömu niðurstöðu um það tilvik, sem fyrir hendi er, og mundi gera það jafnvel þó þeir hefðu hlutverkaskipti. Að lokum kemur þó að vatnaskilum, og nauðsynlegt skilningssamræmi brestur og samfélagið klofnar í mestmeginnis ólíka flokka, sem hafa ólíkar skoðanir á pólitískum undirstöðuatriðum. Þegar samkomulagið hefur þannig splundrast, er ekki lengur fyrir hendi grundvöllur fyrir borgaralegri óhlýðni. Segjum t.d. sem svo, að þeir, sem hafa ekki trú á umburðarlyndi og mundu ekki sýna það öðrum, ef þeir væru við völd, vildu mótmæla skertu frelsi sínu með ákalli til meirihluta, sem héldi í heiðri regluna um jafnt frelsi. Enda þótt þeir, sem viðurkenna þessa reglu, ættu eins og við höfum séð, að sýna umburðarlyndi þeim, sem það ekki hafa, að því marki, sem frjálsar stofnarnir leyfa, eru þeir líklegir til að gremjast áminning um þessa skyldu af hendi

þeirra, sem umburðarlyndið eiga ekki, og mundu, ef skipt væri um hlutverk, fara sínu fram. Meirihlutanum hlýtur að finnast, að aðrir séu að misnota trúnað hans við jafnt frelsi í óréttlátu skyni. Þetta dæmi sýnir enn einu sinni, að sameiginleg réttlætiskennd er þýðingarmikil þjóðfélagseign, sem þarfnað samvinnu margra til að viðhalda. Líta má á þá harðbrjósta sem farþega, sem ferðast ókeypis, sem menn, sem notfæra sér kosti frjálsra stofnana án þess að leggja fram sinn skerf til að halda þeim við lýði. Enda þótt þeir, sem viðurkenna meginreglur réttlætis, ættu jafnan að láta stjórnast af þeim, eru ekki fyrir hendi skilyrði til borgaralegrar óhlýðni í sundurþykku samfélagi eða því, sem stjórnast af eicingirni hópa. Samt sem áður er ekki nauðsynlegt að strangt samkomulag sé fyrir hendi, því oft á tíðum er skarað samkomulag nægilegt til þess, að skilyrðið um kaup kaups sé fyrir hendi.

Vissulega fylgir veruleg áhætta borgaralegri óhlýðni. Ein ástæða fyrir stjórnskipulegum formum og túlkun þeirra af hendi dómstóla er að staðfesta opinberan skilning á pólitískum sjónarmiðum réttlætis og skýringu á því, hvernig þau eiga við um félagsleg málefni. Að vissu marki er betra, að lögin og túlkun þeirra sé ákveðin heldur en að hún sé réttilega ákveðin. Það mætti því hafa það á móti greinargerðinni hér að framan, að hún kveði ekki á um, hver segja skuli til um hvenær kringumstæður séu fyrir hendi, sem réttlæti borgaralega óhlýðni. Það býður upp á stjórnleysi með því að hvetja alla til að ákveða það sjálfir. Jafnvel þó menn oftast leiti ráða og ráðlegginga og samþykki bönn þeirra, sem völdin hafa, þegar þau sýnast sanngjörn, bera þeir alltaf ábyrgð á gjörðum sínum. Við

getum ekki losnað við ábyrgðina og flutt sakarbyrðina yfir á aðra. Þetta er rétt um allar kenningar um pólitísku skyldu og kvöð, sem samræmast reglunum um lýðræðislegt stjórnskipulag. Ríkisborgarinn er frjáls maður en ber þó ábyrgð á því, sem hann gerir. Ef okkur finnst oftast, að við ættum að hlýða lögum, er það vegna þess að pólitísk sjónarmið okkar leiða til þessarar niðurstöðu. Í svo til réttlátu skipulagi hallast ráðagerðin vissulega að hlýðni nema ríkar ástæður mæli gegn því. Hinarr ýmsu frjálsu og rökstuddu ákvárdanir einstaklinganna fellast saman og verða að skipulegu pólitísku kerfi.

En enda þótt allir verði að ákveða sjálfir, hvort kringumstæðurnar réttlæti borgaralega óhlýðni, leiðir ekki af því, að maður eigi að ákveða eins og manni sýnist. Við eignum ekki að gera upp hug okkar með því að líta á eigin hagsmuni eða pólitísk tengs í þrengri merkingu. Til að þjóðfélagsþegn komi fram af sjálfstæði og ábyrgð, verður hann að hafa í huga grundvallarreglurnar, sem liggja að baki stjórnskipuninni og leiðbeina um skilning á henni. Hann verður að meta, hvernig reglum þessum skuli beitt í þeim kringumstæðum, sem fyrir hendi eru. Ef hann kemst að raun um það eftir tilskilda athugun, að borgaraleg óhlýðni eigi rétt á sér og hagar sér í samræmi við það, hefur hann hagað sér eftir samvisku sinni. Og jafnvel þó honum skjátlist, hefur hann ekki gert eins og honum sýndist. Kennisetningin um pólitísku skyldu og pólitískar kvaðir gerir okkur kleift að draga þessi mörk.

Samsíður koma fyrir í sameiginlegum skilningi og niðurstöðum í ví sindum. Einnig þar er hver og einn sjálfstæður og ábyrgur. Við þurfum að meta kenningar og ágiskanir í ljósi sönnunargagna eftir

opinberlega viðurkenndum reglum. Vissulega eru til heimildarrit, en þau telja saman álit margra, sem hver og einn hefur tekið sína eigin ákvörðun. Skortur á endanlegum yfirvaldsúrskurði leiðir ekki til glundroða, en er öllu heldur skilyrði fyrir lærðóms framförum. Jafningjar, sem samþykkja og fara eftir skynsamlegum reglum, þurfa ekki skipað yfirvald. Við spurningunni, hver eigi að ákveða? verður svarið: Allir eiga að ákveða og hver og einn að ráðgast við sjálfan sig, og með sanngirni, tillitssemi og heppni, fer það oft nægilega vel.

Í lýðræðislegu samfélagi er það því viðurkennt, að hver þegn ber ábyrgð á túlkun sinni á grundvallar sjónarmiðum réttlætis og á hegðun sinni í ljósi þeirra. Um lagalega eða félagslega samþykktan skilning á þessum reglum, sem við öllum erum síðferðilega skuldbundin til að fallast á, getur ekki verið að ræða, jafnvel ekki þegar boð um það koma frá hæstarétti eða löggjafarpínginu. Enda setur hver umboðshafi stjórnskipunarinnar, löggjafinn, framkvæmdarvaldið og dómsvaldið, fram sínar túlkanir á stjórnskipuninni og þeim pólitísku hugmyndum, sem hún byggir á. Enda þótt dómstóllinn eigi síðasta orðið til að ljúka einhverju mál, er hann ekki ónæmur fyrir sterkum pólitískum áhrifum, sem gætu knúið hann til að endurskoða skilning sinn á stjórnarþránni. Dómstóllinn ber fram kenningu sína með skynsemi og rökum; skilningur hans á stjórnskipuninni verður að sannfæra meirhluta borgaranna um heilbrigði skilningsins, ef hann á að endast. Endanlega áfrýjunarþrepið er ekki dómstóllinn, framkvæmdarvaldið eða löggjafinn, heldur kjósendur í heild. Sá, sem er borgaralega óhlýðinn, áfrýjar með sérstökum hætti til þeirra.

Engin hætta er á stjórnleysi meðan fyrir hendi er nægilega nothæfur samningur borgaranna um skilning þeirra á réttlæti, og vilt hafa verið skilyrðin fyrir því, að grípa megi til borgarlegrar óhlýðni. Sú ráðagerð felst í lýðræðislegu stjórnarformi, að menn geti komist að slíku samkomulagi og vilt þessi takmörk, þegar pólitískt grundvallarfrelsi er varðveitt. Ekki er nokkur leið að komast algjörlega hjá hættunni á misklið og klofningi, fremur en unnt er að útiloka deilur um vísindi. En ef réttlát borgaraleg óhlýðni virðist ógna borgarlegri einingu, er ábyrgðin ekki þeirra, sem mótmæla, heldur þeirra, sem hafa misnotað vald sitt og aðstöðu og réttlætt þannig mótmælin. Því að nota lögreglu og dómsvald ríkisins til að viðhalda greinilega ranglátu ástandi, er í sjálfu sér ólögmæt valdbeiting, sem menn hafa rétt til að berjast á móti, þegar þar að kemur.

---- 000 ----

CR HÓL FEBRÚAR 89.
DED. PAX.